

Representatie van emotie in Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal

Bachelorwerkstuk over de representatie van emotie in het werk van Adriaan Loosjes

EWOUD VAN LODIJKÉ

OF DE

ONDERGANG

DER

ZEEUWSCHE STAD

ROMERSWAAL.

TREURSPÉL,

**benevens eene beknopte
Beschrijving der gemelde Stad**

DOOR

A. LOOSJES Pz.

Overblijfsels der stad ROMERSWAAL
in de

TE HAARLEM
bij A. LOOSJES Pz.
MDCCCVIII.

*Dese Druk wordt geheel ten voordeele van de door
de overstroming ongelukkig gewordenen uitgegeven.*

Naam: Meline Nieuwenhuis
Studentnummer: S1046784
Cursus: Bachelorwerkstuk Historische Letterkunde
Cursuscode: LET-NTCB300LK
Begeleiders: Fons Meijer & Lotte Jensen
Datum: 1 juli 2020

Samenvatting

In dit bachelorwerkstuk staat het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* (1808) van Adriaan Loosjes centraal. Loosjes schreef dit treurspel naar aanleiding van de watersnoodramp in 1808. Hij gaf in het voorwoord van het treurspel aan geraakt te zijn door het leed van de slachtoffers en de emotie zette hem aan tot het schrijven van het stuk. Hij poogde het publiek mee te laten leven met het lot van de slachtoffers van de watersnoodramp door in zijn stuk emoties sterk te representeren. Dit emotionele perspectief is in het wetenschappelijk onderzoek vrij onderbelicht, het politieke perspectief staat vaker centraal. Daarom is het emotionele perspectief een interessante invalshoek voor onderzoek. Het doel van het onderzoek is het ontwaren van de manier waarop Loosjes emotie representeert in dit treurspel. Daarbij wordt de volgende hoofdvraag gesteld:

Op welke manier representeert Adriaan Loosjes emoties in het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal*?

Door middel van literatuurstudie wordt deze onderzoeksvraag beantwoord. De analyse van het treurspel wordt benaderd vanuit verschillende invalshoeken die gericht zijn op de representatie van emotie, namelijk: emotiewoorden en de lichamelijkheid van emotie. Daarnaast wordt gekeken naar de manier waarop exclamaties in het stuk worden toegepast om de representatie van emotie te versterken. Aan de hand van deze drie invalshoeken zijn verschillende analysevragen opgesteld die in de analyse worden beantwoord.

Uit de analyse blijkt dat Loosjes emotiewoorden inzet om zowel direct als indirect emotie te representeren in het treurspel. Emotiewoorden geven verder de sfeer in de scène aan en geven de relatie tussen verschillende personages weer. Daarnaast blijkt uit de analyse dat de representatie van emotie ook een lichamelijke component kent, deze wordt eveneens zowel direct als indirect weergegeven. Verder laat de analyse zien dat emotiewoorden en de lichamelijkheid van emotie niet losstaan van elkaar, maar ook samen kunnen voorkomen. Tot slot blijkt uit de analyse dat exclamaties de representaties van emoties versterken. Hiermee versterkt Loosjes, naast de representatie van emoties, ook de verbondenheid met God.

Dit bachelorwerkstuk maakt hiermee inzichtelijk dat vanuit het emotionele perspectief geconcludeerd kan worden dat Loosjes in het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang van de Zeeuwsche stad Romerswaal* verschillende wijzen van de representatie van emotie toepast om het publiek te beïnvloeden en mee te laten leven, zoals hij in zijn voorwoord beoogde.

Inhoud

1 Inleiding	4
2 Historische context	6
2.1 Adriaan Loosjes.....	6
2.2 Emotionele perspectief.....	7
2.3 Het treurspel	8
2.4 Samenvattend	10
3 Theoretisch kader	11
3.1 Historical disaster Studies	11
3.2 Emoties en rampen	12
3.3 Emoties.....	12
3.3.1 Emotiewoorden	13
3.3.2 Lichamelijkheid.....	13
3.4 Exclamaties	14
3.5 Analysemodel.....	14
4 Analyse.....	16
4.1 Gebruik van emotiewoorden (analysevraag 1).....	16
4.2 Lichamelijkheid van emotie (analysevraag 2)	18
4.3 Gebruik van exclamaties (analysevraag 3).....	19
4.4 Belang van het emotionele perspectief.....	20
4.5 Samenvattend	21
5 Conclusie.....	22
Literatuurlijst.....	23

1 Inleiding

In dit bachelorwerkstuk staat het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* van Adriaan Loosjes (1808) centraal. Het treurspel is geschreven naar aanleiding van de watersnoodramp in 1808. Het treurspel bestaat uit vijf bedrijven en beschrijft de vlucht van de familie Van Lodijke, die hun slot moet ontvluchten als gevolg van de overstromingen.

Loosjes werd aangegrepen door het leed van de slachtoffers van de watersnoodramp in 1808. Dit was voor hem de voornaamste reden om het treurspel te schrijven. Tijdens hun vlucht krijgen de personages te maken met uiteenlopende gevoelens, variërend van verdriet tot blijdschap. Loosjes tracht dit inzichtelijk te maken door in het stuk de verschillende personages hun gevoelens te laten uitdrukken. Het stuk past binnen het onderzoeksveld *historical disaster studies*, omdat het bij uitstek een voorbeeld van literatuur is waarin de verwerking van rampen centraal staat

Onderzoeksvraag

De wijze waarop Loosjes uitdrukking geeft aan gevoelens, staat centraal in de hoofdvraag van dit werkstuk. De hoofdvraag luidt:

Op welke manier representeert Adriaan Loosjes emoties in het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal*?

Om de hoofdvraag te beantwoorden wordt het treurspel geanalyseerd door twee invalshoeken van representatie van emotie te onderzoeken, namelijk: emotiewoorden en lichamelijkeheid van emotie. Dit wordt aangevuld met een analyse van exclamaties, die voortkomen uit de stroming van de sensibiliteit. Anders dan emotiewoorden en lichamelijkeheid van emotie, zijn exclamaties niet zozeer een invalshoek van waaruit de representatie van emotie onderzocht kan worden. Exclamaties zijn meer een techniek die de representatie van emotie versterken en veelvuldig worden toegepast in het stuk van Loosjes. Dit maakt het relevant om exclamaties te betrekken in de analyse van emoties in het stuk. Door middel van literatuurstudie worden de verschillende invalshoeken van representatie van emotie onderzocht in het treurspel.

Wetenschappelijke relevantie

In het wetenschappelijk onderzoek is het politieke perspectief van Loosjes reeds onderzocht (Jensen, 2016). Het emotionele perspectief is echter minder uitgebreid belicht en staat daarom centraal in dit bachelorwerkstuk. Dit toont de wetenschappelijke relevantie van deze literatuurstudie. In het volgende hoofdstuk wordt hier nader op ingegaan.

Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft de historische context waarbinnen het treurspel te plaatsen is. In hoofdstuk 3 wordt vervolgens een theoretisch kader gegeven op basis van wetenschappelijke literatuur. Het theoretisch kader mondt uit in een analysemodel op basis waarvan de hoofdvraag geanalyseerd wordt. Hoofdstuk 4 bevat de analyse van het treurspel, waarin de wijze van representatie van emoties in het stuk onderzocht wordt. Het werkstuk sluit af met een conclusie in hoofdstuk 5, waarin een antwoord wordt gegeven op de hoofdvraag.

2 Historische context

In dit hoofdstuk wordt de belangrijkste historische context uiteengezet. Het uiteenzetten van deze context dient ter ondersteuning van de analyse van het treurspel. Dit hoofdstuk gaat in op drie onderwerpen: Adriaan Loosjes, het emotionele perspectief van het treurspel en de opbouw van het treurspel.

2.1 Adriaan Loosjes

Adriaan Loosjes (1761) is geboren op Texel als zoon van een predikant. Gedurende zijn jeugd zag zijn omgeving hem als de beoogde opvolger van zijn vader. Echter, Loosjes dacht daar zelf anders over en vertrok in 1783 naar Haarlem waar hij als boekhandelaar aan de slag ging. Daar richtte hij in samenwerking met anderen de Haarlemse afdeling van Nut van 't Algemeen op, waarvoor hij vele teksten schreef. Loosjes profileerde zichzelf als vurig patriot en trachtte onder meer de dreigende aanstelling van Lodewijk Napoleon te verijdelen door teksten te schrijven (Gobbers & Huygens, 2008).

Vanaf 1780 tot aan zijn overlijden in 1818 publiceerde hij vele werken, waaronder politieke geschriften, reisverhalen, romans, toneelstukken en gedichten. Eén thema domineerde zijn oeuvre: de vaderlandse geschiedenis. Daarbij staat eigentijdse moraal centraal, die afwisselend overwegend politiek, moreel of religieus van aard is (Jensen, 2012, p. 145). Hij verheerlijkte daarnaast de Gouden Eeuw en modelleerde zijn personages naar eigentijdse verlichtingsidealen: hij is godsvruchtig, deugdzzaam, verdraagzaam en huiselijk (Jensen, 2012, p. 146).

*Portret van Adriaan Loosjes
Via: dbnl.org*

Uit onderzoek van Lotte Jensen (2012) blijkt dat het werk van Loosjes globaal in vijf fases te verdelen is. Deze fases kenmerken de manier waarop zijn politieke oriëntering die naar voren komt in zijn werk. Zijn werk in de eerste fase (1780-1785) kenmerkt zich door felle vaderlandsliefde waarbij hij een propagandistische toon aanslaat. De tweede fase (1786-1795) laat zich kenmerken door een neutraler standpunt, waarin zijn werk te lezen valt vanuit zowel Orangistisch als patriots standpunt. In de daaropvolgende fase (1795-1805) neemt hij standpunt in voor het Bataafs bewind. In de vierde fase (1806-1813) liet Loosjes in zijn werk een steeds krachtiger geluid horen tegen de Franse koning. Tijdens de laatste fase (1813-

1818) schikte Loosjes zich naar het Oranjobewind en bleef vaderlandslievende werken schrijven (Jensen, 2012, p. 146-147).

Het treurspel dat in dit bachelorwerkstuk centraal staat, past in de vierde fase van zijn werken. Deze fase kenmerkt zich door een krachtig standpunt tegen de Franse koning. In vele werken bracht hij dit tot uiting door een reeks gedichten of toneelstukken te wijden aan exemplarische deugdhelden en -heldinnen uit de vaderlandse geschiedenis. Deze gedichten en toneelstukken toonden de veerkracht in de geschiedenis van de natie. Verder verwijst Loosjes naar eendracht in deze stukken door controversiële personages met elkaar te verzoenen (Jensen, 2012, p. 146-147).

Loosjes neemt met het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* (1808) een standpunt in tegen Lodewijk Napoleon. Ander onderzoek van Jensen (2016, p. 159) toont aan dat hij de Franse monarch bij wijze van protest bewust niet benoemde in zijn werken. In het wetenschappelijk onderzoek is Loosjes vooral onderzocht vanuit het politieke perspectief. Het emotionele perspectief blijft echter nog vrij onderbelicht.

2.2 Emotionele perspectief

Het onderzoeken van de wijze waarop Loosjes emotie representeert in het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* staat centraal in dit werkstuk. In het treurspel maakt Loosjes gebruik van de representatie van emotie om medeleven te tonen met de slachtoffers van de watersnoodramp in Zeeland in 1808 (Jensen, 2016, p. 159). Het treurspel wordt in dit werkstuk geanalyseerd vanuit het emotionele perspectief.

De gevoelens die de watersnoodramp teweegbracht, was de inspiratie voor Loosjes om het stuk te schrijven. In zijn voorwoord schreef Loosjes hoe hij geraakt werd door de ramp die zich in Zeeland voltrok en dat hij dit stuk ter gelegenheid daarvan schreef. Zo schreef hij diep geraakt te zijn door de omstandigheden (Loosjes, 1808, p. III): *'[...] De tranen perste uit Hollands oogen, / En 't Hollandsch hart in mededoogen / Om Zeelands rampen smelten deedt.'* Dit citaat geeft een weergave van het gevoel dat er was naar aanleiding van de watersnoodramp. Hij beschrijft hiermee dat niet alleen hij geraakt is door de ramp, maar dat heel Holland meeleeft. Hieruit kan worden afgeleid dat emotie een belangrijke rol speelde bij het schrijven van het stuk.

2.3 Het treurspel

Het treurspel bestaat uit vijf bedrijven en vertelt over een eerdere watersnoodramp die in 1555 plaatsvond. Centraal staat de familie Van Lodijke die moet vluchten voor het water dat hun slot doet onderlopen. Tijdens het vluchten naar een veilige plek worden de emoties van personages uitvoerig besproken. De beschrijving van de verschillende emoties in het stuk geeft een weergave van de stemming onder wisselende omstandigheden, de relatie tussen personages en het verduidelijkt de toestand waarin de familie zich begeeft. Het doel van Loosjes is om het publiek te laten meeleven met de personages en compassie op te roepen voor de slachtoffers van de watersnoodramp in Zeeland. Hieronder volgt een beknopte samenvatting van het treurspel.

Eerste bedrijf

Het treurspel begint op het slot Van Lodijke tijdens het geboortefeest van het kleinkind van Ewoud, de zoon van Ewouds dochter Magdalena en haar man Willem. Aanwezig op het feest zijn, naast Ewoud en Magdalena, Ewouds vrouw Geertruid en dochter Neletta, proost van het klooster Godefried, heer van Kruiningen Hubrecht en een aantal gasten en bedienden. Het feest is vreugdevol totdat Willem binnenkomt en waarschuwt voor de naderende watersnoodramp. De paniek slaat toe en alle gasten verlaten het feest. De familie blijft over. Willem vertrekt ook om de dijken te gaan versterken en vraagt de familie het slot te verlaten. Wanneer Willem vertrekt komt Conflita, de vrijer van Neletta, op om de familie te helpen vluchten. Ewoud weigert dit echter, omdat hij boos is op Conflita die het verkeerde geloof belijdt. Ewoud vertrekt met Geertruid, Magdalena en het kind. Neletta geeft toe aan Conflita en vlucht met hem weg uit het slot.

Tweede bedrijf

Ewoud bevindt zich met zijn knecht Jakob bij de muur van het slot. Samen zien zij het water stijgen. Jakob besluit een vuur aan te steken als noodsignaal en vertrekt. Ewoud barst uit in een monoloog over hoe slecht hij geleefd heeft en om redding bidt. Deze redding komt wanneer hij zijn vriend Hubrecht ziet. De rest van de familie lijkt verloren en Ewoud vlucht met Hubrecht. Vervolgens komen Jakob, Geertruid, Magdalena, het kind en Kristina, de dienstmaagd, op en zij kunnen Ewoud niet vinden. Zij denken dat hij verdronken is. Willem komt daarna aan met een boot om hen te redden. Wanneer iedereen aan boord is behalve Magdalena en het kind, knapt het touw waarmee de boot aan de kant vastzit. Magdalena en

het kind blijven achter op het slot. Magdalena vlucht naar een toren voor haar eigen veiligheid.

Derde bedrijf

De scène start met de raad van Romerswaal die besloten heeft dat Romerswaal afgesloten moet blijven. Voorzitter Van Borselen stuurt een dienstbode weg om te kijken hoe het met de stad gesteld is. Geertruid en Willem komen aan bij de raad van Romerswaal. Hier vraagt Geertruid toestemming aan Van Borselen om de stad te verlaten en terug naar het slot te gaan. Voordat Geertruid toestemming krijgt, komt Ewoud de raadszaal in met het nieuws dat het slot in ondergelopen en niet te redden is. Daarna komt de dienstbode binnen met het nieuws dat een tweede watersnood op komst is. De raad besluit te vertrekken om inwoners van de stad te helpen de muren om de stad te versterken. Daarop volgt een klap en komt Hubrecht binnen met het nieuws dat de raad is verplettert door vallende stenen van een ingestorte muur. De raad overleefde de klap niet. Ewoud, Geertruid en Willem moeten vluchten. Hubrecht wil hen meenemen naar Kruiningen, maar Geertruid wil naar het klooster omdat Neletta daar is. Ewoud besluit met Hubrecht mee te gaan. Geertruid en Willem vertrekken naar het klooster.

Vierde bedrijf

Neletta en Conflita komen aan bij het klooster. Godefried laat hen binnen, maar eist Neletta en Conflita dan beiden het juiste geloof belijden. Daarna komen Geertruid en Willem binnen. Zij zijn blij om Neletta te zien. Vervolgens begint ook het klooster onder water te lopen. Geertruid, Willem, Neletta en Conflita vluchten met een boot naar Kruiningen.

Vijfde bedrijf

Magdalena is aangespoeld op een dijk. Zij wordt bewusteloos gevonden door een kluizenaar die haar naar zijn hut brengt. Vervolgens spoelt Ewoud aan op de dijk met Kristina en Jakob. Ewoud is zwak. Neletta komt daarna op met Conflita. Zij ziet haar vader en is angstig om naar hem toe te gaan. Geertruid en Willem komen vervolgens op en zien Ewoud ook liggen. Geertruid gaat naar Ewoud. Kristina gaat ondertussen naar de hut om water te halen voor Ewoud. Willem kijkt om zich heen en ziet een wiegje in het water drijven. Conflita gaat het water in en haalt het wiegje naar de kant. In het wiegje ligt het kind van Magdalena en Willem. Kristina komt terug en geeft Ewoud water. Zij heeft een vrouw zien liggen, maar wist niet dat het Magdalena was. Vervolgens ontwaakt Magdalena in de hut uit, komt naar

buiten en ziet haar familie. Daarna voegt Godefried zich bij het gezelschap. Hij spoort Ewoud aan Conflita en Neletta te vergeven. Ewoud vergeeft hen en overlijdt daarna.

2.4 Samenvattend

Het feit dat Loosjes aangeeft dat emoties hem aangezet hebben tot het schrijven van het stuk, maakt dat de representatie van emoties een interessant onderwerp van onderzoek is. Zoals blijkt uit de beschrijving van de bedrijven komen er vele verschillende gevoelens in het treurspel voor. Daarnaast geeft het onderzoek naar de representatie van emoties in het werk van Loosjes een andere invalshoek dan de politieke invalshoek die al eerder is onderzocht. In het volgende hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de plaatsing van dit werkstuk in het onderzoeksveld en worden de verschillende invalshoeken voor de analyse uiteengezet.

3 Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt het theoretisch kader gegeven. Het theoretisch kader heeft tot doel om bij te dragen aan de verdieping van begrippen en de plaatsing van het treurspel binnen het onderzoeksveld van de *historical disaster studies*. Het hoofdstuk start met een uiteenzetting van het begrip *disaster studies* en hoe het treurspel in dit onderzoeksveld past. Hierop volgt een uiteenzetting van de wijze waarop emoties en rampen zich tot elkaar verhouden.

Vervolgens worden de begrippen ‘emotie’, ‘emotiewoorden’ en ‘lichamelijkheid’ besproken. Daaropvolgend wordt het begrip ‘exclamatie’ uit de stroming van de sensibiliteit uitgelegd. Het theoretisch kader mondt uit in een analysemodel dat gebruikt wordt voor het analyseren van de representatie van emotie in het treurspel.

3.1 Historical disaster Studies

Het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* past binnen het onderzoeksveld *disaster studies*. *Disaster studies* is een relatief jong onderzoeksveld dat zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld. Binnen dit onderzoeksveld worden rampen onderzocht vanuit verschillende disciplines, zoals natuurwetenschappen en sociologie. Eén van de disciplines binnen *disaster studies* is *historical disaster studies*, waarbinnen dit bachelorwerkstuk te plaatsen is. Binnen *historical disaster studies* houden historici zich bezig met het bestuderen van rampen in het verleden. De historici die verbonden zijn aan deze discipline onderzoeken onder andere de manier waarop men omgaat met een ramp of hoe hulp voor de slachtoffers geregeld wordt. Rampen beïnvloeden een samenleving sterk en hebben sociale impact. Monica Juneja & Franz Mauelshagen stellen dat: ‘*Extreme events may occur at any place, any time. They only turn into a disaster if societies are affected.*’ (Juneja & Mauelshagen, 2007, p. 5). Rampen kunnen altijd en overal voorkomen, maar deze worden pas als ramp ervaren wanneer samenlevingen hierdoor worden aangetast.

Letterkundigen, zoals Marijke Meijer Drees en Reingard Esser, onderzoeken de literatuur omtrent rampen. Door onderzoek te doen naar de verschillende verschijningsvormen van literatuur die naar aanleiding van rampen is ontstaan, bieden de onderzoekers inzicht in de wijze waarop een samenleving met een ramp omgaat of deze verwerkt (Esser & Meijer Drees, 2016, p. 94). Dit bachelorwerkstuk sluit aan op deze letterkundige benadering van *historical disaster studies*, omdat door bestudering van een literaire tekst onderzoek wordt gedaan naar de representatie van emotie in een treurspel die is geschreven naar aanleiding van een ramp.

3.2 Emoties en rampen

Binnen de letterkundige benadering van *historical disaster studies* wordt onder andere literatuurstudie gedaan naar de representatie van emoties. Emotie is de manier waarop mensen uitdrukking geven aan hun gevoel. Schrijvers benutten dit in hun teksten door personages gevoelens te laten uitdrukken (Sturkenboom, 2014). Literatuur is een manier om heftige, bijzondere of spannende gebeurtenissen te omschrijven of een plek te kunnen geven. De schrijver kan door middel van het beschrijven van emoties het publiek raken of het publiek tot handelen aanzetten.

Meijer Drees (2016) stelt dat literatuur rondom rampen een middel is om emotie bij de lezer op te roepen. Schrijvers zetten door middel van die emotie aan tot bijvoorbeeld meeleven met de slachtoffers van een ramp of pogen geld in te zamelen voor de slachtoffers van een ramp. Literatuur was een belangrijk communicatiemiddel in de negentiende eeuw. Door middel van het verspreiden van onder andere liederen, gedichten en pamfletten verspreidde het nieuws over een ramp zich door het hele land. De weeklacht die zich hierdoor verbreidde, zorgde ervoor dat een groot publiek de beschreven emotie voelde en medeleven toonde met de slachtoffers van de ramp. Deze uiting van gevoelens zorgt voor een sociale constructie waarin solidariteit en compassie ontstaan. Dit leidt tot verbondenheid in een samenleving (Meijer Drees, 2016, p. 118).

In dit werkstuk zal *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* (1808) van Adriaan Loosjes geanalyseerd worden vanuit het emotionele perspectief. Dit is in lijn met het bovenstaande onderzoek dat Meijer Drees in 2016 uitvoerde naar de inzet van negentiende-eeuwse pamfletten. Loosjes gaf aan dat het gevoel van medeleven hetgeen is wat hem dreef dit treurspel te schrijven. Loosjes' doel was daarbij medeleven op te roepen en steun te betogen aan de slachtoffers van de watersnoodramp. Het moest solidariteit creëren tussen de slachtoffers van de ramp en het publiek.

3.3 Emoties

Zoals gesteld in paragraaf 3.2 representeren emoties de gevoelens die mensen uiten. De term 'emotie' wordt in dit werkstuk opgevat in brede zin, waarbij de term betrekking heeft op alle vormen van affectiviteit en elke verwijzing naar gevoel, gemoedstoestand, hartstochten, sentimenten en temperamenten (Sturkenboom, 2014). Het wetenschappelijk onderzoek naar emotie kent verschillende invalshoeken. Sturkenboom (1998) richtte zich in haar onderzoek op emotiewoorden. Hoegaerts & Osselaar (2013) richtten zich meer op de

lichamelijke component van emotie. Deze invalshoeken staan niet per definitie los van elkaar, maar kunnen onderling met elkaar samenhangen en elkaar versterken. Onderstaand worden beide begrippen nader toegelicht.

3.3.1 Emotiewoorden

Uit onderzoek van Sturkenboom (1998) blijkt dat emotiewoorden een belangrijke rol spelen bij de manier waarop emoties worden uitgedragen in tekstuele overdracht. Voorbeelden van emotiewoorden zijn ‘vreugde’, ‘droefheid’ en ‘angst’. Emotiewoorden zijn de woorden waarmee mensen emoties en gevoelens benoemen, en de grenzen bepalen waarmee gevoel wordt verwerkt, herkend, geïnterpreteerd en geaccepteerd. Emotiewoorden verwijzen bijvoorbeeld naar verschillende componenten van het emotieproces. Ze geven veelal een bepaalde neiging tot gedrag aan. Verder refereren emotiewoorden aan een stemming, aanleiding of kenmerk van de veroorzakende situatie, aan de intensiteit of het spanningsniveau van de beleving, en aan bepaalde ideeën over de regulatie van emotie (Sturkenboom, 1998, pp. 296-299).

3.3.2 Lichamelijkheid

Emoties bevatten ook altijd een lichamenlijk component. Woorden zoals ‘huilen’ of ‘tranen’ kunnen duiden op een lichamenlijk uiting van de emotie ‘verdriet’ (Hoegaerts & Osselaar, 2013, p. 453). Uit studie van Pascal Eitler & Monique Scheer, uitgevoerd in 2009, blijkt dat lichaamsbewegingen en lichaamsreacties vaak contextgebonden zijn. Ze zijn aangeleerd in een specifieke omgeving, denk bijvoorbeeld aan het aanleren dat lachen passend is bij de emotie vreugde. Lichamenlijke reacties zijn in veel gevallen fysiek waar te nemen (Hoegaerts & Osselaar, 2013, p. 453). In aanvulling stelt William Reddy (2001) dat de lichamenlijke reactie op emotie niet alleen door toevalligheden wordt uitgedrukt, maar ook intentioneel ingezet kan worden om een vooropgezet doel te bereiken (Hoegaerts & Osselaar, 2013, p. 455). In het stuk van Loosjes (1808) wordt dit onder andere gedaan door personages bewust te laten huilen om verdriet te tonen en medeleven bij het publiek op te wekken.

Hoegaerts & Osselaar (2013) concluderen in hun artikel dat emotie in literatuur wordt gerepresenteerd door lichamenlijke reacties te beschrijven. Deze kan intentioneel ingezet worden door een schrijver om een emotie te verduidelijken en hierdoor het publiek te beïnvloeden.

3.4 Exclamaties

Een aanvullend perspectief in dit werkstuk zijn exclamaties, die voorkomen in de stroming van de sensibiliteit. Sensibiliteit is een stroming waarin de uiting van het gevoel centraal staat. De representatie van emoties komt hierin duidelijk tot uiting (Roodenburg, 2009). Exclamaties kunnen worden omschreven als uitroepen die de representatie van emoties moeten versterken. Sturkenboom (1998) sluit aan bij het idee dat sensibiliteit, en in het bijzonder exclamaties, een middel is om gevoelens op te roepen en het publiek te raken. Zij laat aan de hand van spectatoriale stukken zien dat de exclamaties zorgen voor de emotionele ontvankelijkheid van de mens en het vermogen om mee te leven.

Ook in het treurspel van Loosjes spelen exclamaties een belangrijke rol. In de toneelkunst wordt namelijk veelvuldig gebruik gemaakt van exclamaties als techniek om het publiek te beïnvloeden. Acteurs moeten emoties duidelijk representeren om het publiek te kunnen raken (Roodenburg, 2009, p. 16-17). Exclamaties helpen deze representatie van emoties te versterken. In het volgende hoofdstuk wordt hier nader op ingegaan.

3.5 Analysemodel

De representatie van emoties in het treurspel van Adriaan Loosjes wordt in dit werkstuk geanalyseerd vanuit de perspectieven van het gebruik van emotiewoorden en lichamelijke van emotie, aangevuld met exclamaties die emotie versterken. Het doel van het analysemodel is het ontwaren van de representatie van emotie in het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* (1808).

Het analysemodel is ontleend aan de methode waarop Hagen & Leemans (2013) onderzochten hoe drift verbeeld werd en lichamen uitgedrukt op het toneel en in de politieke arena in de negentiende eeuw. Deze letterkundigen onderzochten teksten door analysevragen te formuleren over driften en de lichamelijke uitdrukking hiervan. Door middel van analyse van teksten konden de onderzoekers antwoord geven op deze analysevragen om vervolgens hun onderzoeksvraag te beantwoorden. In lijn met deze aanpak is het analysemodel voor dit werkstuk opgebouwd.

Analysevragen in dit werkstuk

Ten eerste richt de analyse zich op emotiewoorden en de lichamelijke van emoties als invalshoeken voor de representatie van emoties in het treurspel. Daarbij zijn de volgende analysevragen leidend in de analyse:

1. Welke emotiewoorden worden gebruikt in het treurspel? Wanneer worden deze emotiewoorden toegepast? Welke emoties representeren deze woorden?
2. Hoe komt de lichamelijke van emotie terug in het treurspel? Op welke manier worden emoties gerepresenteerd door de lichamelijke reactie?

In aanvulling richt de analyse zich op de versterking van de representatie van emoties door exclamaties. Loosjes zet exclamaties veelvuldig in als techniek om de representatie van emoties te versterken. Dit maakt exclamaties relevant om te betrekken in de analyse. De volgende analysevraag is daarbij leidend:

3. Welke rol spelen exclamaties bij de representatie van emoties in het treurspel? Hoe versterken de exclamaties de representatie van emoties?

Antwoord op deze drie analysevragen moet leiden tot beantwoording van de hoofdvraag, namelijk: de wijze waarop emoties gerepresenteerd worden in het treurspel van Adriaan Loosjes. De analyse van de representatie van emoties moet inzichtelijk maken op welke manier Loosjes de luisteraar wil beïnvloeden en gevoelens bij het publiek wil losmaken om medeleven te creëren.

4 Analyse

Op basis van het analysemodel wordt in dit hoofdstuk een analyse gegeven van de representatie van emoties in het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal*. Deze analyse bestaat uit het analyseren van het gebruik van emotiewoorden (analysevraag 1) en de lichamelijke van emoties in het stuk (analysevraag 2). Deze twee begrippen passen bij de representatie van emotie, zoals in het theoretisch kader is toegelicht. Vervolgens wordt de wijze geanalyseerd waarop exclamaties de representatie van emoties versterken (analysevraag 3). Tot slot wordt besproken wat het belang van het analyseren van het emotionele perspectief is.

4.1 Gebruik van emotiewoorden (analysevraag 1)

Emoties worden in het stuk onder andere gerepresenteerd door het gebruik van emotiewoorden. Deze woorden geven veelal het gevoel en de gemoedstoestand aan van de personages in kwestie (Sturkenboom, 2014). Zo begint het stuk tijdens een feest waar vreugde wordt beleefd. Ewouds vrouw Geertruid zegt: “k Zie vergenoegd de vreugd, die elk uit de oogen straalt, [...]” (Loosjes, 1808, p. 1). Dit citaat laat zien dat de emotie ‘vreugd’ wordt beschreven door het gebruik van het woord ‘vreugd’. Ook de angst wordt in het stuk door middel van emotiewoorden aangegeven: ‘[...] door d’angst voor ’t onheil [...]’ (Loosjes, 1808, p. 9). In dit citaat geeft Ewouds schoonzoon Willem uiting aan zijn angstige gevoel door het woord ‘angst’ letterlijk te zeggen. Loosjes geeft door middel van woorden letterlijk aan in welke situatie de familie zich bevindt en welk gevoelens dit bij personages oproept.

Loosjes past in vrijwel het gehele stuk emotiewoorden toe die de letterlijke emotie weergeven voor het publiek. De letterlijke uiting van gevoel geeft een gevoel van herkenning voor het publiek en draagt daarom bij aan het meeleven met personages in het stuk. Hieruit kan worden afgeleid dat emotie in het treurspel van Loosjes onder andere gerepresenteerd wordt door emotiewoorden die een letterlijke betekenis dragen.

Emotiewoorden geven verder een bepaalde neiging tot gedrag aan (Sturkenboom, 1998). Het gebruik van emotiewoorden laat zien welk gedrag een personage inzet om zijn gevoelens te uiten. Emotiewoorden die gedrag weergeven, kunnen ook de relatie tussen personages beïnvloeden. In het treurspel wordt dit het duidelijkst gerepresenteerd in het laatste bedrijf waar Ewoud zijn woede uit over zijn dochter Neletta en haar vrijer Conflita, maar deze woede slaat vervolgens om in vergiffenis:

‘o Die rampzaligheid gaat alles nog te boven....

Conflita en Nelette! – o dat ik op kon staan,

[...]

Ik sleepte u naar mij toe. – o Monster! o Nelette!

Kom nader, dat ik u met deze vuist verplette, [...]' (Loosjes, 1808, p. 79)

‘Genoeg!... genoeg!... Kom hier – ‘k herroep – ‘k herroep mijn’ vloek.

Neletta! aarzel niet. Kom... Komt een’ stervend Vader,

[...] nader.’ (Loosjes, 1808, p. 92)

Het eerste citaat laat zien hoe Ewoud zijn woede jegens Neletta en Conflita uit. Door het gebruik van woorden die Ewouds neiging tot gedrag aangeven, uit hij zijn gevoel van woede jegens Neletta en Conflita. De verwoording van ‘rampzaligheid’, ‘o dat ik op kon staan’, ‘Monster’ en ‘deze vuist verplette’ geven gedragingen aan die emoties representeren. Het tweede citaat laat zien hoe Ewoud Neletta en Conflita vergeeft. Dit wijst op een gevoel van liefde. Door het herroepen van de vloek die Ewoud over Neletta en Conflita heeft uitgesproken, laat Ewoud door zijn woorden de liefde voor zijn dochter zien. De representatie van emotie laat in deze twee citaten zien hoe het uiten van gevoel invloed heeft op de relatie tussen personages. Het beschrijft namelijk de omslag van woede naar liefde. Tevens laten beide citaten zien dat emotiewoorden en lichamelijke niet per definitie losstaan van elkaar, maar juist met elkaar verbonden kunnen worden. In het eerste citaat staat ‘deze vuist verpletten’ en in het tweede citaat gaat het om het naderkomen, hiermee wordt een lichamelijke component verbonden aan de emotiewoorden. De volgende paragraaf gaat dieper in op de lichamelijke component van emotie.

Verder geeft Loosjes uiting aan gevoelens door het spanningsniveau in scènes te intensiveren. Emotiewoorden geven geleidelijk een heftigere representatie van emotie aan op verschillende punten in het stuk. In het stuk komt de intensivering van het spanningsniveau vooral naar voren in monologen van verschillende personages. Een voorbeeld hiervan is de monoloog van Magdalena, de oudste dochter van Ewoud en vrouw van Willem, wanneer zij met haar kind achter blijft op het kasteel. In haar monoloog spreekt ze over een ‘beneveld oog’ en later over ‘mijn verbijsterd hart’ (Loosjes, 1808, p. 37-38). Deze woorden duiden aan dat het gevoel van verdriet eerst licht aanwezig is, want ze huilt nog niet. Vervolgens laat het zien dat ze het gevoel in haar hart voelt, want haar hart is verbijsterd. Emotie kent daarmee een spanningsopbouw in de representatie en wordt door woorden steeds heftiger geuit en

opgebouwd. Kortom, Loosjes bepaalt door middel van emotiewoorden de intensiviteit van de representatie van emotie in het stuk.

4.2 Lichamelijkheid van emotie (analysevraag 2)

Naast het gebruik van emotiewoorden, past Loosjes in het treurspel een lichamelijke component van emotie toe om emoties te representeren. Het lichaam zelf en de lichamelijke reactie op een gevoel representeren verschillende emoties in het stuk. Een duidelijke lichamelijke reactie die emotie representeert, is huilen. Zoals Magdalena die zich bekommert over het lot van haar man Willem: ‘Ach! moeder laten wij de tranen, die wij plengen, [...]’ (Loosjes, 1808, p. 32). Dit citaat laat zien dat de tranen die zij laten verdriet uitdrukken. Deze letterlijke verwoording van huilen geeft een duidelijke lichamelijke reactie op de emotie verdriet.

In het gehele treurspel worden woorden zoals ‘schreien’, ‘tranen’ en ‘wenen’ als lichamelijke component van emotie ingezet. Veelal wordt hiermee verdriet weergegeven, maar ook blijdschap kan door deze lichamelijke reactie worden getoond. Willem zegt bijvoorbeeld wanneer zijn kind gered is: ‘Lief jongske! – Kan ’t nog zijn, dat ik van blijdschap weene [...]’ (Loosjes, 1808, p. 84). Dit citaat laat zien dat Loosjes’ woordkeuze niet eenduidig is, maar dat de lichamelijke reactie verschillende emoties kan representeren, namelijk blijdschap en verdriet. In dit citaat laat hij tevens zien dat hij emotie representeert door de lichamelijke component ‘weene’ en het emotiewoord ‘blijdschap’ met elkaar te verbinden.

De lichamelijke reactie op emotie vindt altijd plaats onder bepaalde omstandigheden. De omstandigheden roepen op tot een lichamelijke reactie die emotie representeert (Hoegaerts & Osselaar, 2013). Veel omstandigheden in het stuk roepen op tot verdriet of angst en vereisen dit gevoel uit te drukken. Loosjes zet het lichaam in om aan te duiden hoe de omstandigheid invloed uitoefent op de emotie. Zo reageert Magdalena in het eerste bedrijf op de angst die Willem uitstraalt met: ‘Verwilderd staan uw oogen.’ (Loosjes, 1808, p. 7). Dit citaat laat zien dat de angstige omstandigheden worden gerepresenteerd door de verwildering in de ogen van Willem. Het lichaam representeert het geuite gevoel ‘angst’ dat aanwezig is naar aanleiding van de omstandigheid ‘de watersnoodramp’.

Ook zet Loosjes het lichaam in om een gevoel intentioneel uit te drukken om iets in het stuk te bewerkstelligen. Dit hangt samen met de wijze waarop de representatie van emoties aanzetten tot een bepaald gedrag en relaties beïnvloeden. Zo probeert Geertruid

toestemming te krijgen bij de raad van Romerswaal om de stad te verlaten. De voorzitter van de raad Van Borselen reageert daarbij op haar lichamelijke staat: ‘Gij zijt het levend beeld van wanhoop en van schrik [...]’ (Loosjes, 1808, p. 42). Dit citaat laat zien dat Van Borselen compassie toont, omdat hij schrikt van de lichamelijke reactie ‘een levend beeld van wanhoop en van schrik’ van de heersende emotie ‘angst’ van Geertruid. Loosjes laat hiermee zien dat personages intentioneel bepaalde gevoelens uitdrukken om te pogen iets voor elkaar te krijgen.

Loosjes verbindt tot slot het hart aan emotie. Het hart verlichamelijkt het diepste gevoel van personen, zonder dat dit direct fysiek zichtbaar is. Personages in het treurspel voelen liefde, verdriet en angst in hun hart en uiten dit door het hart daarbij te benoemen. Ewoud zegt bijvoorbeeld bij het horen van het nieuws over de komende watersnoodramp tegen Willem: ‘Gij verscheurt / mijn hart.’ (Loosjes, 1808, p. 12) Dit citaat laat zien dat het nieuws hem pijn doet ‘verscheurt mijn hart’ en daarmee uit Ewoud zijn diepste gevoel van ‘verdriet’. Loosjes representeert emotie door het hart hieraan te verbinden en maakt daarmee duidelijk dat personages hiermee hun diepste gevoelens uiten. Door de representatie van emotie die verbonden wordt met het hart, weet het publiek dat het gevoel vanuit het hart geuit wordt. De sterke band tussen emotie en het hart wijst erop dat de emotie sterk gerepresenteerd wordt vanuit de diepste gevoelens van personages.

4.3 Gebruik van exclamaties (analysevraag 3)

De representatie van emoties versterkt Loosjes door het gebruik van exclamaties. Hij roept op tot medeleven door het inzetten van exclamaties. Deze exclamaties zorgen ervoor dat gevoelens intensiever geuit worden en komen onder meer voor in de vorm van gebeden. Loosjes verbindt hiermee emotie en exclamaties ook aan een intensieve relatie met God (Roodenberg, 2009). Onderstaand wordt dit nader toegelicht.

Exclamaties versterken of bevestigen een bepaald gevoel in het treurspel. Loosjes zet exclamaties in wanneer een gevoel versterkt moet worden. Zo wordt de exclamatie ‘ach!’ regelmatig in het treurspel gebruikt door alle verschillende personages. Het veelvuldig gebruik van ‘ach!’ geeft aan dat gevoel intensief wordt geuit. Het doel hiervan is het publiek overtuigen van het gevoel dat het personage op dat moment ervaart. Neletta uit in het vierde bedrijf door het gebruik van deze exclamatie bijvoorbeeld haar verdriet: ‘Ach! Sints ik het verliet, / Hoorde ik van ons Kasteel of van mijne ouders niet.’ (Loosjes, 1808, p. 65) Dit citaat

geeft weer dat het verdriet dat zij ervaart heftig is. De exclamatie benadrukt het gevoel dat zij ervaart en wekt hierdoor medeleven op bij het publiek, het publiek voelt het haar jammeren.

Verder speelt het bidden tot God een belangrijke rol bij het uiten van gevoel in dit stuk. Personages in het stuk vragen om vergeving van God of uiten hun liefde voor God door middel van exclamaties en gebeden. Zo vraagt Ewoud in het tweede bedrijf vergeving voor zijn daden, omdat hij niet goed geleefd zou hebben volgens de standaard van God:

‘Ja Vader! door de weelde en overvloed en pracht,
Heb ik uw lessen vaak verwaarloosd of veracht.
Uw aanblik doet het bloed mij in mijne aders stollen.
Helaas! door d’ijdlen waan der trotschheid opgezwollen,
Wees ik den bijstand van een’ eedlen jongling af,
En, eer een uur verloopt, wordt Lodijke ’t graf
Van mij, mijne Echtgenoot en Kindren – o mijn Vader!’ (Loosjes, 1808, p. 27)

Dit citaat laat zien hoeveel spijt Ewoud heeft van zijn daden. Hij weet dat hij daarvoor gestraft zal worden. Hij bidt tot God om dit te tonen. De exclamaties ‘Helaas!’ en ‘o mijn Vader!’ worden in dit citaat gebruikt als versterking van hetgeen het personage wil uitdragen. Zowel het bidden tot God als de exclamaties wijzen erop dat Ewoud spijt heeft en dat hij wanhopig is.

Kortom, de representatie van emoties in het treurspel wordt verbonden aan het bidden tot God en wordt versterkt door het gebruik van exclamaties. Loosjes zet deze twee elementen in om medeleven op te roepen bij het publiek en het publiek ontvankelijk te maken voor de emotie.

4.4 Belang van het emotionele perspectief

Zoals beschreven in de eerdere hoofdstukken speelt het emotionele perspectief een belangrijke rol in het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* (1808). De emotie die de watersnoodramp teweegbracht, zette Loosjes aan tot het schrijven van het treurspel, zoals naar voren kwam in paragraaf 2.2. Loosjes zette het treurspel, en daarmee de representatie van emotie, in om geld in te zamelen voor de slachtoffers van de watersnoodramp. Hij zegt daarover in het voorwoord: ‘Ge ontvangt het zeker als mijn offer. / ’t Geringe voordeel, dat ‘er spruit / Uit deez’ mijn’ arbeid, stort ik uit / Als gifte in uwe liefdekoffer.’ (Loosjes, 1808, p. VI).

De analyse toont aan dat de representatie van emotie duidelijk aanwezig is in het treurspel. Het analyseren vanuit het emotionele perspectief laat zien hoe de representatie van emotie door Loosjes ingezet wordt. Door het inzetten van de representatie van emotie deed Loosjes een poging om solidariteit en compassie bij het publiek los te maken. Het laat zien dat het emotionele perspectief een interessante invalshoek is om te analyseren. Het laat immers zien dat Loosjes door de representatie van emotie een doel voor ogen had naast het propaganderen van zijn politieke oriëntatie, zoals is besproken in paragraaf 2.1. Echter, het is niet te achterhalen hoe het treurspel destijds door het publiek is ontvangen en het door Loosjes beoogde doel behaald is.

4.5 Samenvattend

De analyse van het treurspel van Loosjes op basis van de analysevragen uit het analysemodel, maakt inzichtelijk dat Loosjes emoties representeert door het gebruik van emotiewoorden en de lichamelijkeheid van emotie. Hij versterkt deze representatie van emoties door het gebruik exclamationen. De analyse vanuit het emotionele perspectief toont aan dat deze voor Loosjes van belang was om door middel van de representatie van emotie het publiek te beïnvloeden en daarmee geld in te zamelen voor de slachtoffers van de watersnoodramp.

5 Conclusie

In dit afsluitende hoofdstuk wordt een antwoord geformuleerd op de hoofdvraag. De hoofdvraag luidt:

Op welke manier representeert Adriaan Loosjes emoties in het treurspel *Ewoud van Lodijke of de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal*?

Dit werkstuk richt zich specifiek op de invalshoeken van representatie door middel van het gebruik van emotiewoorden en representatie door middel van lichamelijke van emotie. In aanvulling daarop is het gebruik van exclamaties betrokken.

Ten eerste kan geconcludeerd worden dat Loosjes emotiewoorden, zowel direct als indirect, inzet in het treurspel om emotie te representeren. Loosjes doet dit om de emotie letterlijk te representeren, om relaties tussen personages aan te duiden en het spanningsniveau weer te geven.

Ten tweede kan geconcludeerd worden dat de lichamelijke van emotie in het treurspel van Loosjes een belangrijke wijze van representatie is. Uit de analyse is gebleken dat lichamelijke reactie op emotie door Loosjes wordt ingezet om emotie letterlijk te representeren. Hij doet dit door personages gevoelens fysiek te laten uiten naar aanleiding van een omstandigheid en personages gevoelens intentioneel te laten uiten om emoties te representeren. De lichamelijke component van emotie is daarmee ingezet om emoties zowel direct als indirect te representeren. Tevens blijkt uit de analyse dat het hart als orgaan veelvuldig gebruikt is om diepste gevoelens te uiten. Het hart is ingezet als metafoor om diepere emoties te representeren.

Tot slot kan worden geconcludeerd dat exclamaties de representatie van emoties in het treurspel versterken. Uit de analyse van het treurspel blijkt dat Loosjes veelvuldig gebruik maakt van het inzetten van exclamaties. Anders dan de invalshoeken van de representatie van emoties, is het gebruik van exclamaties een techniek om de representatie van emoties te versterken. Loosjes combineert de exclamaties op meerdere plekken in het stuk met het bidden tot God om het publiek meer ontvankelijk te maken voor de representatie van emoties.

Alles overziend maakt dit bachelorwerkstuk vanuit het emotionele perspectief inzichtelijk dat Adriaan Loosjes in zijn treurspel *Ewoud van Lodijke en de ondergang der Zeeuwsche stad Romerswaal* gebruik maakt van verschillende wijzen van representatie van emoties om zo medeleven bij het publiek op te roepen, zoals hij in zijn voorwoord beoogde.

Literatuurlijst

- Esser, R., & Meijer Drees, M. (2016). Coping with crisis: an introduction. *Dutch Crossing*, 40(2), 93–96. <https://doi.org/10.1080/03096564.2016.1159871>
- Gobbers, W., & Huygens, G. W. (2008). *Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject I): Loosjes, Adriaan Pieterszoon*. Geraadpleegd op 26 juni 2020, van https://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0701.php
- Hagen, E., & Leemans, I. (2013). Een ‘vuurige aandoening van het hart’: Drift en geestdrift in het Nederlands theater en de Nationale Vergadering, 1780-1800. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 126(4), 530–547. <https://doi.org/10.5117/TVGESCH2013.4.HAGE>
- Hoegaerts, J., & Van Osselaer, T. (2013). De lichamelijke van emoties - Een introductie. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 126(4), 452–465. <https://doi.org/10.5117/tvgesch2013.4.hoeg>
- Jensen, L. (2012). Synchrone en diachrone herinnering - Michiel de Ruyter in twee vaderlands-historische epen van Adriaan Loosjes. *Nederlandse Letterkunde*, 17(2), 141–157. <https://doi.org/10.5117/nedlet2012.2.sync351>
- Jensen, L. (2016). ‘See our Succumbing Fatherland, Overwhelmed by Disaster, Woe and Strife’: Coping with Crisis during the Reign of Louis Bonaparte. *Dutch Crossing*, 40(2), 151–164. <https://doi.org/10.1080/03096564.2016.1159867>
- Juneja, M., & Mauelshagen, F. (2006). Disasters and Pre-industrial Societies: Historiographic Trends and Comparative Perspectives. *The Medieval History Journal*, 10(1–2), 1–31. <https://doi.org/10.1177/097194580701000201>
- Loosjes, A. (1808). *Ewoud van Lodijke of de ondergang van de Zeeuwsche stad Romerswaal*. Haarlem, Nederland: A. Loosjes.
- Meijer Drees, M. (2016). ‘Providential Discourse’ Reconsidered: The Case of the Delft Thunderclap (1654). *Dutch Crossing*, 40(2), 108–121. <https://doi.org/10.1080/03096564.2016.1159869>
- Roodenburg, H. (2009). Tranen op het preekgestoelte: De achttiende-eeuwse kanselwelsprekendheid tussen toneel en authenticiteit. *De achttiende eeuw*, 41(1), 15–32. Geraadpleegd van <https://pure.knaw.nl/ws/portalfiles/portal/464368/Roodenburg15.pdf>
- Sturkenboom, D. (1998). *Spectators van hartstocht: Sekse en emotionele cultuur in de achttiende eeuw*. Hilversum, Nederland: Verloren.

